

TOPOS

Termin oznaczający miejsce, a precyzyjniej miejsce wspólne (gr. *tópos koinós*, łac. *locus communis*). Obecne w pojęciach pokrewnych jak topofilia, topofobia, topografia, heterotopia itd.

Pojęcie topos pochodzi z dzieł Arystotelesa i w pierwotnym kontekście używane było na gruncie retoryki, gdzie oznaczało „zapasy i składy myśli” (Ziomek). Szczególnie popularne stało się ono w XX w. w dziedzinie historii i teorii literatury, gdzie zaczęto znaczyć tyle, co „motyw”, „tematyka” czy „wątek”, np. topos arkadii. Niektórzy z toposem utożsamiali Jungowski archetyp lub mit. Termin odnosił się również do schematów obrazowych o ustalonych znaczeniach. Motywy literackie zaczęto ilustrować, w efekcie zyskiwały one stały kształt wizualny, zyskując z czasem pewną autonomiczność, jak późnoantyczna ikonografia Odysei czy późnośredniowieczne *locus amoenus*, miejsca rozkoszne, jak widoki zamkowych ogrodów z fontannami i kwiatami, gaje czy tereny myśliwskie (Białostocki).

Topos jest pojęciem stosowanym na gruncie wielu nauk szczegółowych i jego użycie wychodzi poza granice logiki, semiologii czy metodologii. W najbardziej podstawowym znaczeniu topos oznacza miejsce i w tradycji nauk społecznych jest przeciwstawiane z jednej strony przestrzeni (Tuan 1987), z drugiej natomiast nie-miejscu (utopos) lub heterotopii. Te ostatnie charakteryzuje nieautentyczność, uniformizacja i komercjalizacja, dlatego przeciwstawia się miejscom, obdarzonym według Heideggera duchem (*genius loci*), tożsamością czy historią.

Pojęcie topos przetrwało w swojej oryginalnym brzmieniu szczególnie wyraźnie w polu politycznym, w relacji do pary terminów utopii i antyutopii. Ten pierwszy pojawił się za sprawą książki *Utopia* (1516) Tomasza Morusa, przedstawiającego wyspę rządzoną wedle idealnego ustroju społecznego. Słowo „utopia” odznacza się pewną dwuznacznością – znaczy jednocześnie nie-miejsce (gr. *ou-tópos*) oraz dobre miejsce (*eu- ou-tópos*), jego użycie implikuje też przeświadczenie, że niemożliwe jest miejsce doskonałe (Czapliński). W ideę utopii wpisane było myślenie o ładzie totalnym, projektowaniu świata podporządkowanego rozumowi. Uwidoczniało się to w wielu przestrzennych skalach – tak w sztuce ogrodowej, jak modernistycznej urbanistyce i autorytarnym państwie. Najbardziej kompleksową, a zarazem przerażającą formę utopijnych działań urzeczywistniły XX wieczne totalitaryzmy, które zrodziły nurt antyutopijny oraz niewiarę w rozum i wielkie narracje (projekty).

Współcześnie urbaniści sugerują powrót do pojęcia utopii rozumianego krytycznie, jako wyobrażenia i projektowania nie tylko dobrych i lepszych miejsc, ale również innych, alternatywnych *topoi*. Miejsca takie jak miasta, przestrzenie pracy i domu oraz związane z nimi wyobrażenia zakorzenione w malarstwie krajobrazowym (Cosgrove) stanowią odbicie porządku społecznego, indywidualnych myśli i ideologii, a jak sugestywnie przypomina krytyka marksistowska, feministyczna czy postkolonialna, nie jest to świat neutralny, ale niejednokrotnie zbudowany w oparciu o przemoc. Przebudowa świata, tworzenie alternatywnych *topoi* nabiera w tym świetle emancypującego charakteru.

[Ł.P.]

Literatura:

Białostocki, Jan. „Narodziny nowożytnego krajobrazu”. W *Krajobrazy: antologia tekstów*, red. Beata Frydryczak i Dorota Angutek, 195–204. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2014.

Cosgrove, Denis E. „Krajobraz i europejski zmysł wzroku – przyglądanie się naturze”, tłum. B. Frydryczak. W *Krajobrazy: antologia tekstów*, red. Beata Frydryczak i Dorota Angutek, 77–104. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2014.

Czapliński, Przemysław. „Nie miejsce”. W *Modi memorandi: leksykon kultury pamięci*, red. Magdalena Saryusz-Wolska i Robert Traba, 270–72. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014.

Lewicka, Maria. „Miejsce”. W *Modi memorandi: leksykon kultury pamięci*, red. Magdalena Saryusz-Wolska i Robert Traba, 227–29. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014.

Pinder, David. „In defence of utopian urbanism: imagining cities after the «end of utopia»”. *Geografiska Annaler, Series B: Human Geography* 84, nr 3–4 (2002): 229–41.

Tuan, Yi-Fi. *Przestrzeń i miejsce*, tłum. A. Morawińska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.

Tuan, Yi-Fi. „Topofilia i środowisko”, tłum. J. Dworniczak. W *Krajobrazy: antologia tekstów*, red. Beata Frydryczak i Dorota Angutek, 291–312. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2014.

Ziomek, Jerzy. *Retoryka opisowa*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2000.